

ویژگی‌های شاخص گویش سمnانی*

ایران کلباسی

استاد پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مقدمه:

سمnانی یکی از گویش‌های اصیل ایرانی است که بسیاری از ویژگی‌های زبان‌های ایرانی باستان را در خود حفظ کرده است. سه ویژگی مهم این گویش، کنائی (ergativity)، جنس (gender) و حالت (case) است که هر کدام از آنها را به طور مختصر در اینجا توضیح می‌دهیم. کلیدواژه: کنایی، جنس، حالت، گویش

الف - ویژگی کنائی

این ویژگی که در بسیاری از گویش‌های اصیل ایرانی وجود دارد، در گویش سمnانی نیز یافت می‌شود. "ارگتیو" از erga لاتین و ergon یونانی گرفته شده و به معنی "سبب شدن، به وقوع رسانیدن و خلق کردن" است. این ویژگی دستوری که معمولاً در زبان‌های دست نخورده، مانند باسک، اسکیمو، هندی و بعضی از زبان‌های استرالیایی یافت می‌شود، حالتی است برای فاعل فعل متعدی که به آن عامل (agent) گفته می‌شود. عامل از نظر تصریفی همیشه نشاندار است و مفعول، بی نشان. به عامل، کنشگر (ergative subject) نیز گویند. عامل، در حقیقت، فاعل زیر ساختی یا فاعل منطقی است و نه فاعل رو ساختی، به این معنی که با فعل جمله تطبیق نمی‌کند. آنچه با فعل جمله تطبیق می‌کند مفعول زیر ساختی یا مفعول منطقی است. زبان‌های ارگتیو دارای ویژگی‌های زیرند: (توضیح اینکه مثال‌ها در این مقاله همه از گویش سمnانی است.)

۱- فاعل فعل لازم و فاعل فعل متعدی دو صورت متفاوت دارد، مانند:

tö me - š- e. تو می‌روی.

ta be - dič - i. تو دیده‌ای.

۲- فاعل فعل متعدی در زمان حال و در زمان گذشته دو صورت متفاوت دارد، مانند:

mo - xor - un. می‌خورم.

bo - xord - an. خوردم.

mo - xor - e. می‌خورد.

bo - xord - eš. خورد.

* این مقاله در همایش "پژوهشی در گویش سمnانی" در تاریخ نهم دی‌ماه ۱۳۸۳ در دانشگاه سمnan به صورت سخنرانی ارائه شده است.

۳- فعل با مفعول زیر ساختی یا منطقی مطابقت می‌کند و نه با فاعل رو ساختی، مانند:
درختان شکوفه آوردند.

dâr – un kufgi bi – yârd – Ø.

_____ |
آورد شکوفه درختان

۴- فاعل فعل متعدی یا عامل، نشاندار یا غیر صریح است و مفعول، بی‌نشان یا صریح، مانند:
تو این کتاب را خوانده‌ای.

ta en ketâb bo – xonč – i.

خواننده‌ای این کتاب (صریح) تو را (غیرصریح)

ب- جنس

ویژگی "جنس" در زبان‌ها به دو صورت مطرح می‌شود: جنس طبیعی یا حقیقی و جنس دستوری یا مجازی.

جنس طبیعی اشاره به جنس واقعی موجودات زنده در جهان بیرون دارد ولی جنس دستوری به تقسیمات قراردادی مقولات دستوری بر اساس جنس غیر طبیعی مذکر، مؤنث یا خنثی می‌پردازد.

جنس در زبان‌ها معمولاً خود را در پایانه‌های اسمی، صفتی، فعلی یا در ضمائر شخصی، حرف تعریف، ضمیر یا صفت اشاره و نیز در کلمات ندایی نشان می‌دهد، مانند: he و she در انگلیسی یا la gare برای "ایستگاه" که مؤنث است و le livre برای "کتاب" که مذکر است در زبان فرانسه.

در گویش سمنانی هر دو جنس طبیعی و گرامری وجود دارد، مانند:

i dezâr	یک دیوار (مذکر مجازی)
iya âĵora	آجر (مؤنث مجازی)
i mirdekâ	یک مرد (مذکر حقیقی)
iya ĵenikâ	یک زن (مؤنث حقیقی)
en mirdekâ	این مرد
ena ĵenikâ	این زن

u bo – xot – Ø	او خوابید (مذکر)
una bo – xot – a	او خوابید (مؤنث)
žö kiya	خانه او (مذکر)
žin kiya	خانه او (مؤنث)

ج - حالت

"حالت" تغییر شکل صورت یک اسم یا ضمیر در کاربردهای متفاوت دستوری، مانند فاعلی (nominative)، مفعول بی‌واسطه (accusative)، مفعول بائی (instrumental)، مفعول به‌ای یا برای (dative)، مفعول ازی (ablative)، مفعول دری (locative)، ملکی یا اضافی (genitive) و ندائی (vocative) است. مانند he که در زبان انگلیسی ضمیر فاعلی است، him ضمیر مفعول بی‌واسطه و his ضمیر ملکی است.

زبان‌های ایرانی باستان غالباً همه ۸ حالت فوق را به کار می‌برده‌اند و در بسیاری از آنها تمایزات جنس مذکر، مؤنث، خنثی یا شمار مفرد، تثنیه و جمع نیز در تغییر شکل حالات فوق تأثیر داشته است.

گویش سمنانی، امروزه، ویژگی حالت را به دو صورت صریح یا فاعلی (direct) و غیرصریح یا غیرفاعلی (oblique) بیان می‌کند که با مقوله جنس و شمار، تغییراتی در آن می‌دهد، مانند:

asb – Ø	حالت فاعلی، مفرد، مذکر (اسب)
asb – i	حالت فاعلی، جمع، مذکر (اسب‌ها)
asb – i	حالت غیرفاعلی، مفرد، مذکر (اسب را)
asb – un	حالت غیرفاعلی، جمع، مذکر (اسب‌ها را)
mâdiyun – a	حالت فاعلی، مفرد، مؤنث (مادیان)
mâdiyun – i	حالت فاعلی، جمع، مؤنث (مادیان‌ها)
mâdiyun – in	حالت غیرفاعلی، مفرد، مؤنث (مادیان را)
mâdiyun – un	حالت غیرفاعلی، جمع، مؤنث (مادیان‌ها را)

چنان‌که در مثال‌های فوق ملاحظه می‌گردد نشانه Ø- برای حالت فاعلی، مفرد، مذکر، a- برای فاعلی، مفرد، مؤنث، i- برای فاعلی، جمع، مذکر و مؤنث و نیز غیرفاعلی، مفرد، مذکر، in- برای حالت غیر فاعلی، مفرد، مؤنث و un- برای غیرفاعلی، جمع مذکر و مؤنث به کار می‌رود. در گویش سمنانی، حالت در ضمائر نیز وجود دارد:

۱- حالت فاعلی:

a	من
tö	تو
u	او (مذکر)
un – a	او (مؤنث)
hamâ	ما
šemâ	شما
un – i	آنها

۲- حالت مفعول بی واسطه:

mö	مرا
ta	تو را
žö	او را (مذکر)
žin	او را (مؤنث)
hamâ	ما را
šemâ	شما را
žun	آنها را

۳- حالت اضافی یا ملکی:

mö kiya	خانه من
ta kiya	خانه تو
žö kiya	خانه او (مذکر)
žin kiya	خانه او (مؤنث)
hamâ kiya	خانه ما
šemâ kiya	خانه شما
žun kiya	خانه آنها

۴- حالت مفعول با واسطه:

mö – ra	برای من، به من
ta – ra	برای تو، به تو
žö – ra	برای او، به او (مذکر)
žin – a	برای او، به او (مؤنث)
hamâ – ra	برای ما
šemâ – ra	برای شما
žun – a	برای آنها

نتیجه گیری:

یکی از راه‌های شناخت گویش‌های اصیل ایرانی، یافتن یکی از سه ویژگی کنائی، جنس و حالت در آنهاست. گویش سمنانی هر سه ویژگی فوق را با هم دارد، بنابراین شاید با صراحت بتوان بیان کرد که سمنانی اصیل ترین گویش ایرانی امروز است.

منابع

- پناهی سمنانی، محمداحمد (۱۳۶۶)، فرهنگ سمنانی (شرح حال و نمونه آثار محلی شاعران در گویش سمنانی). تهران، ناشر: مؤلف.
- پناهی سمنانی، محمداحمد (۱۳۷۴)، آداب و رسوم مردم سمنان. انتشارات پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- کلباسی، ایران (۱۳۶۷)، ارگتیو در زبان‌ها و گویش‌های ایرانی، مجله زبان شناسی، مرکز نشر دانشگاهی، سال ۵، شماره ۲، ص ۷۰-۸۷.
- ویندفور، گرنوت (۱۳۸۳)، حالت در زبان‌های ایرانی، ترجمه اسفندیار طاهری، نامه پارسی، سال ۹، شماره ۱، ص ۲۷-۵۵.